

ÖKOLÓGIAI SZEMLELETŰ GYÜMÖLCSTERMESZTÉS – VÁLTOZÓ TERMESZTŐ KÖRZETEKBE

SURÁNYI Dezső

Ceglédi Gyümölcsstermesztési Kutató-Fejlesztő Intézet Non-Profit Kft.

Kulcsszavak: vadon termő és meghonosodott gyümölcsfajok, gyümölcsstermesztő tájak, tájtermesztés

Összefoglalás: A Kárpát-medencében kedvező természeti és ökológiai tényezők alakítják a sokszínű gyümölcsstermesztést. A természetes vegetáció vadon termő fajai és kultúralakjai, a meghonosodott és kivadult gyümölcsfajok mintegy 30 faj termesztését jelentik. A legkorábbi időktől a termesztés sikerességét a kedvező földrajzi tényezők, a humán adottságok és a fajok termesztő tájakra és körzetekbe koncentrációja alapozták meg.

Az ökológiai, gazdasági, társadalmi tényezők a történelmi tradíciók alapján sem váltak statikussá termesztő tájak. Minden gyümölcsfajt és fajtáit újabbnál újabb ökológiai változások, gazdasági s urbanizációs hatások, valamint a fajta-és technológiaváltások formálják. Ezek a termesztő tájak és körzetek helyzetét, s egyben a meghatározó gyümölcsfajokat termesztési volumenét s arányaiban is megváltoztathatják a földrajzi kistérségekben. A szerző számos példával igazolta e változások tényét, trendjét és természetét alma, körte, cseresznye, őszi-és sárgabarack, szilva, dió, mandula, szamóca, málna, egres fajok esetében. A tanulmány foglalkozik azonban az új termesztett fajokkal is (bokoráfonya, eperfa, gyümölcsrózsa, homoktövis, húsos som, rikó, szeder).

Mivel az ökológiai s botanikai szemlélet nem zárja ki – a klimatikus változások miatt sem – új gyümölcsfajok kipróbálását (japán szilva, kivi, japán körte, gránátalma, ébenszilva, kumkvat, füge, pau-pau, szamócafa stb.), a tanulmány arra is utalt. A szerző a hazai szakirodalmat teljes körűen dolgozta fel a tájtermesztés elősegítése érdekében.

Bevezetés

A flóra- és tájtörténeti illetve történeti kutatások bizonyították, hogy a magyar nép hozott, vándorlásai során szerzett és a Kárpát-medencében talált gyümölcsfajokból formálódott földművelési-kertészeti ismeretei (LÁSZLÓ 1944, KRING 1938, SOMOGYI 1984, SURÁNYI 1992, 2002). A Kárpát-medence ökológiai adottságai ideális feltételeket teremtettek a sikeres gyümölcs-és szőlőtermesztés számára, így érthetően történeti-néprajzi, szellemi-szokrális hagyományok koncentrációdtak e földrajzi nagytájon. A természetföldrajzi és néprajzi besorolásban az irányadó szakmunkák névhasználatát követtük (BULLA és MENDŐL 1947, KÓSA és FILEP 1975), s egyben utalunk arra, hogyha külön nem is hivatkozunk rá, a hazai korábbi fakataszter adatokat is figyelembe vettük (KSH 1937, 1961, 2002; OMKSH 1897).

Az erdős sztyeppéken *Pyrus pyraeaster*, *Prunus spinosa*, *Crataegus* sp. és *Rosa* sp. fajok valamennyi társulásban megtalálhatók. A hegyvidéki melegkedvelő tölgyesekben *Cornus mas*, *Cerasus mahaleb*, *C. fruticosa*, vagy szálanként *Sorbus domestica*, *Pyrus pyraeaster* és *P. nivalis* is élnek. Az alföldi és déli fekvésű lejtők erdős sztyepp övezetében alakultak ki a melegigényes gyümölcsfajok termesztő tájai, körzetei (mandula, őszi-barack, sárgabarack, naspolya).

A zárt tölgyesekben a vadkörte (*Pyrus pyraeaster*), kerti berkenye (*Sorbus domestica*) és barkóca (*S. torminalis*), húsos som (*Cornus mas*), vadcsereznye (*Cerasus avium*), saj-meggy (*C. mahaleb*) a jellemző faj. A mézkerülő tölgyesekben pedig a szelídgesztenye (*Castanea sativa*), a gyertyános tölgyesekben pedig vadalma (*Malus silvestris*) és vadcsereznye (*Cerasus avium*) tömegesen található. A dunántúli alma, körte, szelídgesztenye termesztő körzetek az említett termőhelyeken jöttek létre.

A bükkösökben *Ribes uva-crispa*, *Rubus idaeus*, *Malus silvestris*, ritkábban *Ribes petraeum*, *Vaccinium myrtillus* is előfordulnak. A tölgy-kőris-szil ligeterdőkben *Ribes nigrum*, továbbá *Vitis silvestris*, kiterjedt területeken *Rubus caesius* állományokban él. A *Juglans regia* őshonossága bizonyítható, pl. újabban rézkori leletben elszenesedett diófát találtak Óbudán (BABOS és BERTIN 1998).

A *Corylus avellana*, *Rosa*-fajok, *Prunus spinosa* mindegyik övezetben megélnek. A felhagyott gyümölcsösökben, kertekben és szőlőkben hamar megjelennek az erdős sztyeppek, zárt tölgyesek és bükkös erdők jellemző gyümölcsfajai. Ez a jelenség a kertkultúra és a földhasználat szempontjából kedvezőtlen, azonban természetvédelmi szempontból esetenként fontos lehet (JÁVORKA 1948, KÁRPÁTI 1969, KÁRPÁTI és TERPÓ 1971, BELLON 2003, SURÁNYI 1992, 2002).

A természetes növénytakaróban a következő fajok fordulnak elő, melyek termesztett vagy potenciális gyümölcsfajok génanyagát képviselik: *Malus sylvestris*, *M. dasyphylla*, *Pyrus pyraster* és *P. nivalis*, *Sorbus domestica*, *S. aucuparia* és *S. torminalis*, *Crataegus* sp., *Rosa* sp., *Rubus idaeus*, *Rubus* sp., *Fragaria vesca*, *F. viridis*, *Fragaria moschata*, *Prunus spinosa*, *Cerasus avium*, *C. mahaleb* és *C. fruticosa*, *Padus avium*, *Berberis vulgaris*, *Cornus mas*, *Sambucus nigra* és *Sambucus racemosa*, *Ribes nigrum* és *R. uva-crispa*, *Vitis sylvestris*, *Vaccinium myrtillus*, *V. vitis-idaea*, *Hippophaë rhamnoides*, *Trapa natans*, *Corylus avellana*, *Juglans regia* és *Castanea sativa*.

Meghonosodott és elvadult fajok, tranzitusok Magyarországon a következők: *Malus pumila*, *M. domestica*, *Pyrus communis*, *Cydonia oblonga*, *Mespilus germanica*, *Cerasus vulgaris*, *Padus serotina*, *Prunus cerasifera*, *P. domestica*, *P. italica* és *P. syriaca*, *Armeniaca vulgaris* és *A. dasycarpa*, *Amygdalus communis*, *Persica vulgaris*, *Amygdalopersica hybrida*, *Persico-amydalus hybrida*, *Vitis vinifera*, *Ribes aureum* és *R. rubrum*, Kieffer körte = *Pyrus communis* x *P. serotina*, *Ficus carica*, *Morus alba* és *M. nigra*, *Actinidia chinensis* és *A. arguta*, *Corylus colurna*, *Aronia melanocarpa*, *Diospyros kaki*, *Punica granatum*, *Celtis occidentalis* és *Vaccinium corymbosum* (vö. HEGEDŰS et al. 1966, SIMON 1992, SURÁNYI 1999).

A Kárpát-medencében a gyümölcsfák- és cserjék művelése a mezolitikumban kezdődött erdőirtással, s a bozótosok gyérítésével. A konkurens és értéktelen fákat, cserjéket kivágták, majd pedig a jó egyedek magjait, sarjait szaporításhoz használták, de az akcidentális lehetőségek szerepet játszottak (elhullott termések, hulladékban vagy fekáliában levő magvak, valamint az állatok szerepe a terjesztésükben). Legjobb példái az erdők vagy a középkori vadaskertek (CSÖRE 1980, 1994, 1997), s az erődítményeket védő katonaság ellátását, bizonyos tekintetben védelmét is segítő gyümölcsfák művelése várak, városok környezetében (ZOLNAY 1977, 1982).

Az ültetett gyümölcsfák szálláshelyek, lakóházak környékén, vagyis az ember közelségében voltak. A honfoglaló magyar törzsszövetség amilyen gyorsan megszilárdította katonailag hatalmát a Kárpát-medencében, olyan gyorsan fejlődésnek indult a mezőgazdasági termelés. A nyugati kereszténység felvétele úgy történt meg, hogy a déli és erdélyi (de Tihanyban és a Veszprém-völgyben is) területeken a keleti szerzetesek tevékenységét, szőlészeti és gyümölcskertészeti szakértelmét, tapasztalatait igénybe vették. Vajk házassága Gizellával, a bajor hittérítők érkezését is jelentette, akik pl. alma, szőlő s másféle fajokot, fajtákat, valamint a szerves trágya kezelés és használat módszerét terjesztették el.

Francia bencések, később ciszterciek és a premonstreiek, majd a ferencesek különböző irányzatai ugyancsak számtalan újítást hoztak a mezőgazdaságban (ld. SZÁNTÓ 1983,

1984). Később a pálosok, akik az üvegházi hajtatasos termesztést „fedezték fel”, így az egyháziaknak a kertkultúra iránti érdeklődését és támogatását egyaránt igazolják. Érthető is, mert az első nyugati szerzetesrend, a bencések Regulájában Szent Benedek feladatként jelölte meg a rendtagoknak a kertművelést és a kerti munkát (Szent BENEDEK 1995, cit. SÖVEGES), de Assisi Szent Ferenc természetfilozófiája is hatást gyakorolt a követőire (virág- és gyümölcskultusz) (SZÁNTÓ 1983).

A gyümölcsfa, vele együtt a gyümölcsöskert és a temető összekapcsolása a régi emberek világképében tulajdonképpen teológiai forrásból származik. Az evilág és a túlvilág találkozási és érintkezési helyein a gyümölcsfák-és cserjék öröködnék a lelkek nyugalmán, de évente „feltámadnak a fák” – vagyis kihajtanak és teremnek (RAPAICS 1932, 1940). A temető (cinterem), amely a középkorban a templom körül helyezkedett el, s a fák – a paradicsomi kertet is idézték, és az élők evilági biztonságát szolgálták. Viszont a temetőből származó friss gyümölcs fogyasztása tabu volt, kizárólag pálinkának kifőzve fogyasztották, amit a csöszök árultak a temetőknél. A mai kertjeink – rejtve – tényleg ezt a gondolatot tükrözik, még ha erre konkrét választ nem is tudtak adni az adatközlőink (vö. SURÁNYI 1992).

A első írásos nyelvemlékünk, a Tihanyi apátság Alapítólevele (1055), az határjelként vadon termő gyümölcsstermő növényeket is említ, így mogyorót (*monorou*), berkenyét (*brokinarea*, *berekene*) és körtét (*kurtuel*). ANONYMUS (1975, cit. GYÖRFFY) pedig az alpári síkon körtvélyest (vadkörte) és gyümölcsényes (galagonyás) erdőt írt le: „...Árpád vezér meg vitézei innen továbbvonulva addig a mocsárig mentek, melyet Körtvély-tónak mondanak, s ott maradtak a Gyümölcsény-erdő mellett harmincnégy napig... Majd a vezér azt a helyet Ondnak, Ete apjának adta a Tiszától a Botva-mocsárig és a Körtvély-tótól Alpár homokjáiig...” A legkorábbi okleveles nevek előfordulása is bizonyítja az egyes fajok jelentőségét. Olykor személynév, máskor földrajzi név, s nem ritkán a gyümölcsfaj neve fogalmi értelmű (SURÁNYI 1982).

Az egyes fajok datálható okleveles adatai a következők: húsos som: 1001 (*sumigien-se*), alma: 1009 (*almas*), dió: 1015 (*gyos*, *dia*), berkenye: 1055 (*berekene*, *brokinarea*), körte: 1055 (*kurtuel*), mogyoró: 1055 (*monorau*), sulyom: 1075 (*sulmus*), szamóca: 1075 (*haperies*), szőlő: 1075 (*sceuleus*), bükk: 1095 (*fagus*), csipkerózsa: 1113 (?) (*cipicas*), szilva: 1192 (*sciluas*), szeder: 1193 (*zuduryg*), galagonya: XII-XIII. sz. (*gyümölcsény*), meggy: 1220 (*medies*), kökény: 1228 (*cucendi*), bodza: 1237-1240 (*bozias*), szelídgesztenye: 1244 (*guestene*), cseresznye: 1250 (*cheresna*), galagonya: 1327 (*galagyna*), mandula: 1328 (*mondula*), birs: 1395 körül (*cotonea*), egres: 1395 körül (*egres*), füge: 1395 körül (*fige*), naspolya: 1395 körül (*naspola*), őszibarack: 1395 körül (*barasc*), ribiszke: XV. sz. (*ribes*), málna: 1667 (*málna*), sárgabarack: 1667 (*nyári barack*, *tengeribarack*, *kaiszi*), áfonya: 1708 (*áfonya*), godolya (borbolya): 1775 (*gudula*), bangita: 1793 (*bangita*) és ringló: 1835 (*rinklód*) (SURÁNYI 2002).

Sajnálatosan sok régi gyümölcsfajta elveszett a nemesítők, a tájtermesztés és a hazai táplálkozástudomány számára. Éppen ezért indokolt az egyes fajok (sőt fajták) legújabb és történelmi termesztői körzeteinek újbóli számbavétele. Szempont, hogy nem azért jó a kérdéses termesztői körzet vagy hely, mert történelmi, s ezáltal nosztalgia tárgya lehet. Az bizonyítottan, s a hagyományoknak megfelelően – képes megmaradni a gyümölcskultúra a kérdéses helyen, amely így meg is újulhat. A hagyomány a korszerűség alapja. Tradicionális termesztő körzetek megtartása, megújítása és fejlesztése lehet a legfőbb forrása a fajok, a fajták, a változatok, művelési módszerek és földhasználati rendszerek diverzitásának.

A GYOE (Gyümölcsstermelők Országos Egyesülete) 1945 előtt, majd a II. világháború után OKÁLYI (1954), KÁRPÁTI és TERPÓ (1971) és a LÁNG et al. (1983) szerkesztette munkák, igyekeztek nemcsak definíciókban, hanem kertészeti termesztésföldrajzi értelemben is, az optimális és ideális termesztő körzet, illetve termőtáj fogalmát, s az agroökológiai potenciált meghatározni, s egyben megrajzolni az egyes gyümölcsfajok maximális termést biztosító területeinek a térképét. Bár nem szabad elhallgatni, hogy a politikai és közgazdasági folyamatok teljesen átalakíthatják, mint ahogy meg is tették – a földrajzi-ökológiai térkép átalakítását.

OKÁLYI (1954) klasszikusnak számító meghatározása a következő: „*Optimális termőtáj az a földrajzilag meghatározhat terület, amelyen belül valamely gazdasági értékű növény a legkisebb munka- és anyagráfordítással a legnagyobb gazdasági eredményt adja. A fogalom tehát a legnagyobb mértékben antropocentrikus. Nem a tenyészet, tehát a növény célkitűzése, hanem a gazdaságosság, az emberi célkitűzés tökéletes megvalósítása a döntő szempont. Az optimális tenyészterületet meghatározzák a természeti összefüggések (növény, éghajlat, talaj), az optimális termőtáját viszont a természeti és gazdasági (tehát társadalmi) összefüggések együtt determinálják.*”

Mivel az előbbi definícióból is látszik a kérdés nehézsége, valamint a szakirányítás ellentmondásos viszonyulása a tájtermesztéshez és a termesztő körzetek szerepéhez – indokolt a történeti forrásokhoz és az ökológiai alapokhoz visszatérni.

Anyag és módszer

A gyümölcsfajok termesztésére igen gazdag magyar nyelvű szakirodalom áll rendelkezésre – bár azok ökológiai igényeire kevésbé, jelen részben a felhasznált anyagot mutatjuk be. Az almatermésűekre ökológiai és termesztő körzeti adatok a következő helyeken találhatóak: **nyári alma** (BORBÁS 1961, KOVÁCS 1977); **őszi és téli alma** (SZAKÁTSY 1940, BRÓZIK és REGIUS 1957a, SZAKÁTSY és FENYVES 1951, 1959, PETHŐ 1969, 1984); **nyári körte** (PORPÁCZY 1937, KOVÁCS 1977); **őszi és téli körte** (PORPÁCZY 1937, MOHÁCSY és PORPÁCZY 1955, 1958, BRÓZIK és REGIUS 1957b, GYÚRÓ 1976, GÖNDÖRNÉ 2000); **birs** (MOHÁCSY és PORPÁCZY 1955, 1958; BRÓZIK és REGIUS 1957b) és **naspolya** (SOLTÉSZ 1998, SURÁNYI 2010).

A csonthéjasoknál a legfontosabb források: **cseresznye** (MOHÁCSY és MALIGA 1956, BRÓZIK 1959, PÓR és FALUBA 1982, HROTKÓ 2003); **meggy** (MOHÁCSY és MALIGA 1956, NYUJTÓ 1958, BRÓZIK 1959, PÓR és FALUBA 1982, HROTKÓ 2003); **őszibarack** (MOHÁCSY 1951, BRÓZIK 1962, CLAUS 1959 és 1968; MOHÁCSY et al. 1959, 1963, 1967; TIMON 1974, 1976, 1992, 2000); **sárgabarack** (SZÓTS 1941, OROSZ 1958, NYUJTÓ és TOMCSÁNYI 1959, BRÓZIK 1960, KOVÁCS 1977, NYUJTÓ és SURÁNYI 1981, PÉNZES és SZALAY 2003, SURÁNYI 2011) és **szilva** (MOHÁCSY 1956, 1960, BRÓZIK 1960, KOVÁCS 1977, TÓTH és SURÁNYI 1980, SURÁNYI 2006a).

„Héjas gyümölcsűek” körében az áltermésű **dió** (MOHÁCSY és MAGYAR 1936, MOHÁCSY és PORPÁCZY 1951 és 1956; SZENTIVÁNYI et al. 1976, SZENTIVÁNYI és KÁLLAYNÉ 2006); a csonthéjas **mandula** (MOHÁCSY és MAGYAR 1936, MOHÁCSY és PORPÁCZY 1951, MOHÁCSY et al. 1957, SZENTIVÁNYI et al. 1976, BRÓZIK et al. 2003); álmakk termésű szelídgesztenye (MOHÁCSY és MAGYAR 1936, MOHÁCSY és PORPÁCZY 1951, MOHÁCSY et al. 1957, SZENTIVÁNYI et al. 1976) és a nyírfafélék körében lévő szintén ál makk termésű **mogyoró** (MO-

HÁCSY és MAGYAR 1936, MOHÁCSY és PORPÁCY 1951, MOHÁCSY et al. 1957, SZENTIVÁNYI és 1976) említendő.

A „bogyósok” gyűjtő kategóriába tartozó gyümölcsűek között az elhúsosodó vacok felületén ülő aszmagokat tartalmazó áltermesű **szamóca** (MAHÁCS 1928, MOHÁCSY és PORPÁCY 1952, 1957c, 1959, SZILÁGYI 1975, 1976, HARMAT et al. 1969, 1973, PAPP 1984, PAPP és PORPÁCY 1999a); a csoportos csonthéjas **málna** (MOHÁCSY 1928, MOHÁCSY és PORPÁCY 1952, 1957c, 1959, HARMAT et al. 1969 és 1973, PAPP 1984, KOLLÁNYI 1996, PAPP és PORPÁCY 1999a); és a **szeder fajok** (MOHÁCSY és PORPÁCY 1952, 1957c, 1959; MOHÁCSY et al. 1965, PAPP 1984, PAPP és PORPÁCY 1999).

A *Ribes*-nemzetségben a **köszméte** (MOHÁCSY és PORPÁCY 1952, DOBOS 1960, MOHÁCSY és PORPÁCY 1957a, 1957b; 1960; HARMAT et al. 1969, PAPP 1984, HARMAT 1987, PAPP és PORPÁCY 1999b, GÉCZY 2000); valamint a **fekete ribiszke** (CZANIK 1957, 1958, MOHÁCSY és PORPÁCY 1960b, HARMAT et al. 1969, 1973, PORPÁCY 1972, 1987, PAPP és PORPÁCY 1999b, GÉCZY 2000) és **piros ribiszke** (MOHÁCSY 1928, MOHÁCSY és PORPÁCY 1952, 1957a, 1957b, 1960; HARMAT et al. 1969, 1973, PAPP 1984, PORPÁCY 1972, 1987, PAPP és PORPÁCY 1999b, GÉCZY 2000) a legfontosabb.

Az előbbi források (többnyire könyvek) csak egy-egy fajjal foglalkoztak, a következőkben a szerzők viszont épp a tájtermesztést és a termesztető körzeteket minden fajnál és együtt vizsgálták (MOÓR 1911, RAPAICS 1940, MOHÁCSY 1946, OKÁLYI 1954, MARKOS 1962, ELEK 1965, 1966 KÁRPÁTI és TERPÓ 1971, LÁNG et al. 1983, KÁLLAYNÉ és SZENCZI 1985, SURÁNYI 1985, 1992, 2002).

Eredmények és megvitatásuk

A nyári almák termesztése talán a legelső gyümölcsfajunk egyike volt a múltban, ugyanis a Kárpát-medencei vadalmákkal állnak a legközelebbi rokonságban, amiből kialakultak – s jellemző rájuk a nagyon rövid fruktifikációs időszak, viszonylagos nagy szárazságtűrés és a nagy hőigény. A Duna-Tisza közén alakult ki termesztő tája, illetve ahol a szőlők közé ültették (OKÁLYI 1954, kisebb súllyal a Dunántúlon és a Nyírségben, vö. BORBÁS 1961: aki több megyénket is alkalmasnak minősített a vajalmák és rétesalmák termesztésére). SZAKÁTSY (1940, 1943) sikeres téli alma kísérletei a dánosi homokon és ugyanakkor kaliforniai pajzstetű járványos fellépte felgyorsította nyári almák iránti érdeklődés és az export csökkenését idézte elő (OKÁLYI 1954, BRÓZIK és REGIUS 1957a, 1957b, BORBÁS 1961, MARKOS 1962, KÁRPÁTI és TERPÓ 1971, KOVÁCS 1977, SURÁNYI 1992, 2002).

Legnagyobb változást az őszi-és téli alma termesztésünk az elmúlt évszázadban mutatta, ugyanis az I. világháború kitöréséig Erdély, Kárpátalja, a Felvidék és az ország nyugati határszéle (Őrvidék) a termesztésében meghatározó szerepet játszott. Ezek a hűvös, csapadékos földrajzi régiók, ahol a stájer és tiroli klíma a jellemző. Csideralmák, deliciosek, galambkák, kálvilok, masánckiak, parmenek, pepinek, ramburok, renetek, rozmaringok, tafoták és vajalmák nagy változatosságban fordultak elő (G. TÓTH 1997, NAGY-TÓTH 1998, SURÁNYI 2002, 2008). Eddigi vizsgálataink szerint a Maros völgyéből és a Küküllők vidékéről mintegy 400 fajta származik (SURÁNYI 1985, NAGY-TÓTH 1998).

1925-ben a megváltozott államhatárok miatt Szatmár-Beregben egy új almatermő táj alakult ki, sőt a Tisza ártere is felértékelődött, mégpedig Sóvári, Kenézi, Sáfrányos kormos, Zöld kormos stb. fajtákkal. A Batul nagy alakgazdagsága is megfigyelhető, a kiváló

szakmai munka eredménye, hogy 1930-1940 között almában európai elsők voltunk; a Jonathánt – a Húsvéti rozmaringgal nagy sikerrel termesztették (OKÁLYI 1954). A Kárpát-medencében évszázadokon át főleg a keleti almák (*Malus orientalis*) fajtáit, változatait termesztették, ami megfelelt az extenzív művelés igényeinek, s ugyanakkor köztesként is művelték, mert nagyobb ökológiai tűrést mutattak (OKÁLYI 1954, TOMCSÁNYI 1960, NAGY-TÓTH 1998).

Az ország gyümölcsstermesztésének fejlesztési trendjei területileg is nyomon követhetők, noha az I. és II. Bécsi döntés (1938. nov. 2. és 1940. aug. 30.) utáni határmódosításokat mind a kárpátaljai, mind az erdélyi almatermesztés táji bemutatása tükrözte – átmenetileg (vö. GYOE 1939). 1945 utáni szakkönyvekben már csak a mai területekkel számoltak – okkal – a szerzők. Így a fő termesztő táj a Szatmár-Bereg (Tisza, Szamos, Túr mentén)-Szabolcs lett; utóbbi és így a nyírség termőtáj vált dominánssá (SZAKÁTSY és FENYVES 1951, 1959, BRÓZIK és REGIUS 1957b, MARKOS 1962, PETHŐ 1969, 1984, G. TÓTH 1997, PAPP 2004). Az elmúlt fél évszázad alatt Borsod-Abaúj-Zemplén jelentősége is változott, visszaesés figyelhető meg (SZAKÁTSY és FENYVES 1952, PETHŐ 1984, GYURÓ 1974a, 1974b, 1990, PAPP 2004).

Az 1950-es évek sajátos klimatikus viszonyai – és a nagyüzemi termelési koncepció nagy súlyt adtak a Duna-Tisza közének, részben a már említett és megújítható nyári alma termesztés reményében, illetve a dánosi tapasztalatok alapján (SZAKÁTSY 1940, 1943). A későbbi csapadékjárás-trendek nyilvánvalóvá tették az öntözés szükségességét, a csökkenő öntözés megfelelő terméshozamot teremtett a különféle szintű üzemi formákban és a háztáji gazdaságokban. A Starking és a Delicious fajták szerepe megnőtt a régi fajtákkal szemben, majd hasonló „sors” várt az eddigi fajtákra is, az újabb fajtaváltás – amúgy természetesnek tekinthető folyamatában (vö. GYURÓ 1974a, 1974b, 1990, TOMCSÁNYI 1979, PAPP 2004).

A nagyüzemek (ÁG, TSz, egyéb) megszervezése, működése – akár elismerjük, akár nem – nyomot hagytak Magyarország gyümölcsstermesztési tájtörténetében: hol sikerrel, hol kudarccal az ültetvények a gazdaságpolitikai szándékokat szolgálták ugyan, de az ökológiai viszonyok és a megváltozott gazdasági-politikai helyzet s piac mondott ítéletet (vö. FAZEKAS 1967, LÁNG et al. 1983, KÁLLAYNÉ és SZENCZI 1985, PAPP 2004). Zala (különösképp 1990 óta megnőtt), Somogy és az Alpokalja (Vas, Sopron) őszi és téli alma termesztő tája megőrizte szerepét és fontosságát (SZAKÁTSY és FENYVES 1952, 1959, BRÓZIK és REGIUS 1957b, MARKOS 1962, PETHŐ 1969, 1984, GYURÓ 1990, PAPP 2004). – A termés volumenre prognózist készíteni (LÁNG et al. 1983, KÁLLAYNÉ és SZENCZI 1985, PAPP 2004) akkor sem könnyű, ha egy ország változatlan gazdaságpolitikai viszonyok között működik, még inkább igaz ez 1989-90 után, amikor a négyéves ciklusok is teljesen szembeeső politikai különbségeket mutattak.

Az '50-es években Győr-Sopronban, majd a '60-as években Szabolcs-Szatmár, Szolnok és Bács-Kiskun megyékben zajlottak nagy almatelepítések, az idők során az alma Veszprémből és Baranyából eltűnt, s 21, 6 ezer ha ültetvényt prognosztizáltak 1990-ben (KÁLLAYNÉ és SZENCZI 1985). Ami ismét emelkedett (KSH 2002) – keresve az új fajták, termesztési módszerek, gazdasági lehetőségek számára legmegfelelőbb területeket; lényegében ez igazolja a termesztő körzetek, a tájtermesztés dinamikus voltát, miközben alapvető ökológiai tényezők a tradíciót akár meg is erősíthetik. A téli alma még mindig a legfőbb gyümölcsfajunk, az összes gyümölcsstermesztés több mint az 50%-át adja. A főbb termesztő tájak aránya, részesedése csak kevéssé változott: nyírségi (57%), a Duna-Tisza

közi (14%), zalai (12%) és Alpokaljai (5%). A nyírségi tájon belül a szatmári körzet sajátos ökológiai viszonyaival és minőségi almájával elkülöníthető (vö. KÁRPÁTI és TERPÓ 1971, SURÁNYI 1992, G. TÓTH 1997).

A körte lényegesen kisebb jelentőségű, mint az alma termesztése, bár a hazai szakirodalom, agrártörténet még nem végezte el az 1920 utáni helyzet vizsgálatát, pedig a jó körtetermesztő körzeteink szinte mind az új határokon kívülre kerültek. Különösen a felvidéki, kárpátaljai, erdélyi és részben a délvidéki területeket érintették a változások. Ezért lehet olyan érzése az 1945 utáni időköt elemzőnek, hogy a hazai termesztő tájak kialakulatlanok (vö. GYÚRÓ 1976).

A nyári és őszi körtéket ugyan nem érintették e változások olyan mértékben, mert az Alföldön a nyári (Arabitka, Árpás, Búzás, Kálmán, Vilmos, Guyot Gyula) és őszi (Bosc, Erdei vajkörte, Hardy, Izambert stb.) fajták sikerrel termesztetők voltak, sőt Kiskunhalas környékén a Kieffer körte és a Szercsika alma nagyon bevált a száraz homokon – friss fogyasztásra és konzervnek egyaránt (OKÁLYI 1954). A szerzők véleménye teljesen egybehangzó volt, s igaz ma is, bár a nyári körték szerepe egyre kisebb az utóbbi évtizedekben (MOHÁCSY és PORPÁ CZY 1955, BRÓZIK és REGIUS 1957b, MOHÁCSY és PORPÁ CZY 1958, MARKOS 1962, KOVÁCS 1977, SURÁNYI 2002).

Az őszi és téli körte termesztése a szabolcsi és szatmári területeknél jobb eredményeket, nagyobb terméshozamot mutat Dél-és Nyugat-Dunántúlon, legfőképp Zalaiban és Somogyban, bár az idézett szerzők néhány tiszántúli, borsodi, dél-alföldi körzetet is kedvezőnek említették (MOHÁCSY és PORPÁ CZY 1955, 1958, BRÓZIK és REGIUS 1957b, MARKOS 1962, KÁRPÁTI és TERPÓ 1971, GYÚRÓ 1976). Az őszi és téli körték főleg francia és belga eredetűek voltak; Vas, Zala, Sopron, Szatmár területén, de Somogy, Baranya és Tolna egy részén is kevésbé jelentkezik nagy hőingadozás, ezért alkalmasak körtetermesztésre (OKÁLYI 1954, NAGY-TÓTH 2006), de hogy jelenleg nagyon eltérő a termesztésének földrajzi elterjedése, számtalan okkal magyarázható.

A legutolsó fajtaváltással is magyarázható, amit GÖNDÖRNÉ (2000) közölt, Ny-Dunántúl (Győr-Moson-Sopron, Vas, Zala) 30%, Budapest környéke 17-20%, Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves, Nógrád 15-16% arányban részesedik a körte országos termésből. A fajták ökológiai igényei, közgazdasági és külpiaci tényezők egyaránt hatottak a termesztő körzetek alakulására. LÁNG et al. (1983) és KÁLLAYNÉ és SZENCZI (1985) előrejelzése helyesnek bizonyult, miközben a japán körték meghonosodása új szintet hozott a körtetermesztésünkbe, mint egykor a Kieffer körte.

A birs a Kárpát-medencében vad alakjaival sem honos, annak ellenére, hogy már a XVII. század óta említik különféle források. BRÓZIK és REGIUS (1957b) Pest, Fejér Szabolcs, Szolnok és Békés megyékben gyakorinak jelöli a birset, – de nem, mint termesztő körzeteket vizsgálta, lényegében hasonlóképp utal rá egy másik szerzőpár is (MOHÁCSY és PORPÁ CZY 1955, 1958).

A naspolya szintén nem őshonos, csak meghonosodott gyümölcsfaj, a birshez hasonlóan kivadulhat, főleg az utóbbi évtizedekben figyelhető meg gondozott kertek és szőlőványok közelében is. Szentes, Székesfehérvár és Győr környékén gyakori, igazi termesztő körzete Csongrád és Békés megyében alakult (SURÁNYI 2002, 2010).

A történelmi (nemes) cseresznyefajták ősei többnyire Kis-Ázsiából származnak, de annak azonban van jelentősége, hogy a vadcsesznye néhány alakja, sőt egyes spontán fajhibridjei honosak a Kárpát-medencében. A hevesi termesztő táj a legrégebbi, amelyben a fekete-cseresznye egy része született. A főbb települések: Eger, Gyöngyös, Noszvaj,

Hatvan (MOHÁCSY és MALIGA 1956, BRÓZIK 1959, MARKOS 1962, PÓR és FALUBA 1982, HROTKÓ 2003, PAPP 2004). Szomolya ugyan már Borsodban található, de mégis e természetű tájhoz sorolható - ökológiailag. A megújítandó tradíciók tekintetében a hevesi cseresznye perspektívája biztosnak látszik, ami ökológiai, termesztési és történelmi alapon nyugszik (OKÁLYI 1954, LÁNG et al. 1983, KÁLLAYNÉ és SZENCZI 1985, SURÁNYI 1992, 2002).

A Felső-Tiszavidék, így a Nyírség és a Hajdúság (MOHÁCSY és MALIGA 1956, BRÓZIK 1959, MARKOS 1962) esetében nem egységes a szerzők véleménye (MOHÁCSY és MALIGA 1956, PÓR és FALUBA 1982, HROTKÓ 2003, PAPP 2004), pedig LÁNG et al. (1983) a fajtaváltások után is perspektivikusnak tartja. A kései fagyok, a gyümölcsrepedés problémája és az öntermékenyülő fajták megjelenése bizonyára lendületet ad a termesztésnek. A Buda-vidék természetű tájának és fajtaválasztékának gazdagságában a török kiűzése utáni német betelepítéseknek nagy szerepe volt (Pomáz, Solymár), pl. BRÓZIK (1959) több tájfajta ebben a régióban talált, melyek német eredetűek lehetnek (vö. MOHÁCSY és MALIGA 1956, BRÓZIK 1959, MARKOS 1962, HROTKÓ 2003, PAPP 2004). A Germersdorfi óriás és egyes világos színű cseresznyék termesztése É-Pest megye egyes településeire is kiterjedt (Szada, Szokolya).

Győr-Sopron és Komárom súlya lecsökkent (BRÓZIK 1959, MARKOS 1962), mint a munkaerőhiány miatt a Balaton-felvidék (Badacsony és Keszthely környéke) sajnálatos módon elveszítette múltbeli szerepét, talán az idegenforgalmi piac segíti majd a hagyományok felelevenedését (Germersdorfi óriás, Jaboulay ropogós, Baltavári ökörszem stb.) új fajtákkal (MOHÁCSY és MALIGA 1956, BRÓZIK 1959, MARKOS 1962, PÓR és FALUBA 1982, KÁLLAYNÉ és SZENCZI 1985, HROTKÓ 2003). Főként Bács-Kiskun déli részén (Jánoshalma, Kiskunhalas, Kelebia) és Szeged környékén a klimatikus adottságok miatt kb. 8-10 nappal korábban érnek a hagyományos (pl. Germersdorfi óriás, Jaboulay ropogós) fajták (OKÁLYI 1954, MOHÁCSY és MALIGA 1956, BRÓZIK 1959, HROTKÓ 2003, PAPP 2004). A termesztési tradíciók felélesztése nemcsak gazdasági, hanem idegenforgalmi alapon is lehetséges, pl. Nagykőrűben, vagy az utóbbi években, Csongrádban (MOHÁCSY és MALIGA 1956, MARKOS 1962, SURÁNYI 2002, PAPP 2004).

LÁNG et al. (1983) úgy vélte, hogy a fejlesztés elsősorban a Dunántúli-középhegység mentén várható, a dombvidéki területeken valósulhat meg, és így elsősorban Somogy, Tolna, Veszprém, Fejér termelésének jelentősebb növekedésével számoltunk; ezt azonban a gyümölcsstermelés és a gazdaság általános válsága átírta, még ha számos szerző is egybehangzóan vélekedett (vö. MOHÁCSY és MALIGA 1956, BRÓZIK 1959, MARKOS 1962, HROTKÓ 2003, PAPP 2004).

Az északi kevésbé, s a déli igen sűrű meggyes térképnek a határa a 15–16 °C izoterma vonalára esik (MOHÁCSY és MALIGA 1956, BRÓZIK 1959, MARKOS 1962, PÓR és FALUBA 1982, HROTKÓ 2003, PAPP 2004). Az Pándy üvegmeggy a szárazságot jól tűri a Vörös szilvával együtt. Izsák, Orgovány, Tázlár, Bugyi szőlőiben, akárcsak a Három Városban (Kecskemét, Nagykőrös és Cegléd) is. Megfigyelhető azonban, hogy a Tiszántúl fekete földjére tolódik a meggy.

A cigánymeggy fontos népelelmezési cikk volt és maradt (lé, dzsem, befőtt, bor, újabban pálinka is) (OKÁLYI 1954). Nyilvánvaló, fél évszázada minden trendet nem lehetett látni, így azt sem, hogy a Duna-Tisza közének jelentősége némileg csökken (HROTKÓ 2003, PAPP 2004) és a Hajdúság pedig felértékelődik (MOHÁCSY és MALIGA 1956, BRÓZIK 1959, HROTKÓ 2003). Mára Nyírségben és Borsodban van a legtöbb új fajta kipróbá-

lás alatt (s onnan származó tájfajta), ültetvényben és legnagyobb területen (KÁLLAYNÉ és SZENCZI 1985).

KÁRPÁTI és TERPÓ (1971) a meggy termesztő tájainak relatív méretét még így határozták meg: a Duna-Tisza közén (54%) alakult ki, de jelentős a nyírségi (24%), a hevesi, a hajdúsági és a csongrádi körzet is – a Duna-Tisza köze és a Nyírség részeseződése alapvetően megváltozott, még nagy meggytelepítési időszak után is. Viszont Csongrád, Békés, Mátra-vidék, Nógrád, sőt a Közép- és Dél-Dunántúl súlya nagyon csökkent (MOHÁCSY és MALIGA 1956, BRÓZIK 1959, MARKOS 1962 és PÓR és FALUBA 1982, LÁNG et al. 1983). A termesztési hagyományok, a gazdaságos termesztés és a piac figyelembe vételével a nyírségi és hajdúsági, valamint a Duna-Tisza közti meggyesek a legfontosabbak.

A szilva alapfajjai (kőkény, cseresznyeszilva) és néhány házi szilva és kőkényszilva típus honos az országban, így a fajták nagy diverzitása természetesnek tekinthető. A nyírségi (Besztercei, Nemtudom), Duna-Tisza közti és a borsodi (Bódi, Lószemű és Besztercei) termesztő tájak a legjelentősebbek (OKÁLYI 1954, MOHÁCSY 1956, 1960, KÁRPÁTI és TERPÓ 1971, KOVÁCS 1977, TÓTH és SURÁNYI 1980, SURÁNYI 1992, 2002, 2006); a Duna-Tisza közti, csongrádi (Vörös szilva) s a békési (Vörös szilva) termesztő táj kisebb jelentőségű (KOVÁCS 1977, TÓTH és SURÁNYI 1980, SURÁNYI 2006a). A zalai körzet eltűnése igen szembevetendő, de még nem látható: átmeneti vagy végleges (KOVÁCS 1977, TÓTH és SURÁNYI 1980, KÁLLAYNÉ és SZENCZI 1985, SURÁNYI 2006a).

A szilvatermesztés súlyos problémáit jelzi a termesztő tájak teljes átrendeződése, BRÓZIK (1960) és PAPP (2004) adatainak összehasonlítása ezért is tanulságos. A Borsod és a Tiszántúl részeseződése 36% volt, most csak 9%; az északi régió 36%-ról 25-30%-ra esett vissza, a BRÓZIK (1960) adat szerint a dunántúli 15% mára nem érvényes, s helyette Pest (15%) és Jász-Nagykun-Szolnok (12%) szerepe nőtt meg (PAPP 2004).

A sárgabarack, mint kajszifajta megjelenése a Kárpát-medencében a török korra esik; politikai, ökológiai és demográfiai tényezők befolyásolták elterjedését, amely Tolna városától „indult”. A legfontosabb termesztő tájak tekintetében a szerzőknek egyezik a nézete, amiben eltérések mutatkoznak, hogy ki és mikor határozta meg egy kevésbé fontos körzetet. Így Győr környéke, Pécs vidéke és Somogy (SZÓTS 1941, OROSZ 1958, NYUJTÓ és TOMCSÁNYI 1959, BRÓZIK 1960, NYUJTÓ és SURÁNYI 1981, PÉNZES és SZALAY 2003, PAPP 2004) hasonlóképp kisebb szerepet tölt be, mint Miskolc és Csongrád megye (SZÓTS 1941, OROSZ 1958, NYUJTÓ és TOMCSÁNYI 1959, NYUJTÓ és SURÁNYI 1981) vagy a Balaton környéki (BRÓZIK 1960, PÉNZES és SZALAY 2003).

A 18. századtól a kajszifajták, majd később a Rózsabarackok is a Duna-Tisza közti sárgabarack termesztő tájat a legfontosabbá tették (SZÓTS 1941, OROSZ 1958, NYUJTÓ és TOMCSÁNYI 1959, BRÓZIK 1960, MARKOS 1962, NYUJTÓ és SURÁNYI 1981, PAPP 2004). Fejér és Heves baracktermő körzete ugyancsak fontos volt (OROSZ 1958, BRÓZIK 1960, NYUJTÓ és SURÁNYI 1981), mint Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár megyéké (BRÓZIK 1960, MARKOS 1962). A Buda-vidéki sárgabarack termesztő körzet már a II. világháború előtt formálódott (SZÓTS 1941, MARKOS 1962, NYUJTÓ és SURÁNYI 1981, PÉNZES és SZALAY 2003, PAPP 2004).

A klímaváltozás, a termesztett fajták cserélődése, a termesztéstechnológia átalakulása jelentős változásokat mutat a termesztő körzetek elhelyezkedésében, így Budapest környéke, Gödöllő, vagy Gönc környéke (Hernád völgye) és a Velencei-tó környéke egyre fontosabb szerepet tölt be. Viszont figyelve a szekuláris trendeket, a már publikált új térkép még elstettnek vélhető (vö. NYUJTÓ és SURÁNYI 1981, PÉNZES és SZALAY 2003, PAPP 2004). A sárgabarack ökológiai igényeit újabban másként ítélik meg, mint koráb-

ban, hiszen SZÖTS (1941), OKÁLYI (1954), s részben NYUJTÓ és TOMCSÁNYI (1959) még a megoldást a szőlő köztesként nevelt fákból látták. Sem az ültetvények nagysága s pótlása az új telepítésekkel, sem az új termesztési körzetek kialakulását nem volt lehetséges pontosan előre jelezni (KÁRPÁTI és TERPÓ 1971, LÁNG et al. 1983, KÁLLAYNÉ és SZENCZI 1985, SURÁNYI 1992, 2002).

Az őszibarack történelmi termesztő tájai hegyvidéki régióban alakultak ki, ebben nagy lendületet adott az 1870-es évektől dühöngő filoxeravész szőlő pusztítása, különösképp a Dunakanyarban (id. MOHÁCSY 1951, id. MOHÁCSY et al. 1959, 1963, 1967). A legnagyobb hírnévre a Buda-vidéki táj tett szert (RAPAICS 1940, SURÁNYI 1992), kialakulását és fajtái többen részletesen is leírták (id. MOHÁCSY et al. 1959, 1963, 1967, BRÓZIK 1962, MARKOS 1962, TIMON 1974, 1976, 2000, SURÁNYI 1985), TIMON (1992) szerint a részesedése 35% körül van.

A Balaton vidéke ugyancsak jelentős termesztő körzet, aminek idegenforgalmi és gasztronómiai jelensége is kimutatható (id. MOHÁCSY et al. 1959 és 1967, BRÓZIK 1962, MARKOS 1962, TIMON 1974, 1976, 2000); a részesedése azonban csak 8%, a Mecsek-baranyai termesztő táj pedig 5% (MARKOS 1962, BRÓZIK 1962, TIMON 1974, 2000). Ugyancsak dombvidéki adottságok jellemzők a Mátra –és Bükk-aljai körzetre (id. MOHÁCSY et al. 1959, TIMON 1992, 2000). Miközben Hajdú-Biharnak és Szabolcs-Szatmár-Bereg szerepe csökkent (id. MOHÁCSY et al. 1959, 1963), a szeged-szatymazi táj megőrizte termesztési súlyát, sőt az utóbbi időkben növekszik újból a termesztési aránya (18%), akárcsak a Duna-Tisza közti régióé (10%) (id. MOHÁCSY et al. 1959 1967; BRÓZIK 1962, MARKOS 1962, TIMON 1974, 1976, 1992, 2000).

A történeti-ökológiai elemzések és a termesztési prognózisok az előbbi tájak szerepét és súlyát erősítik, megalapozva a növekvő termésvolument. A nektarin még keresi a legmegfelelőbb termesztési körzete(i)t (OKÁLYI (1954, LÁNG et al. 1983, KÁLLAYNÉ és SZENCZI 1985). Viszont megfogalmazódtak újabb elvárások is, az őszibarack termelésének területi elhelyezésénél elsősorban Somogy, Pest és Heves megye termelésének területi fejlesztése lenne indokolt (KÁRPÁTI és TERPÓ 1971, LÁNG et al. 1983, KÁLLAYNÉ és SZENCZI 1985, SURÁNYI 1985, 1992 – talán a Fertő-tó vidéke is).

A sokáig vitatott honosság ellenére, ami már igazolódott, a dió csak meghatározott területeken termesztethető sikeresen, így a termesztő tájak is határozottak és jól elkülönülnek (vö. MOHÁCSY és MAGYAR 1936, MOHÁCSY és PORPÁ CZY 1951, PORPÁ CZY et al. 1955, KÁRPÁTI és TERPÓ 1971, SURÁNYI 2002). A dió termőhely igénye speciális, a kiegyenlített klímát, a kedvező vízellátottságot és talajviszonyokat igényel (LÁNG et al. 1983). A magoncokból nevelt (tradicionális népi és köztesben történő termesztés) és oltvány diók (korszerű ültetvényben) eltérő igényűek, utóbbiak Pest, Zala, Vas, Baranya, Somogy és Tolna megyékben találhatók (LÁNG et al. 1983), de az ültetvények kivágása után a tájtérkép átalakul (KÁLLAYNÉ és SZENCZI 1985).

Visszatekintve a tradicionális diótermesztésre és termesztő tájaira, kiderül, hogy az mindig koncentrált volt az országban (OKÁLYI 1954), így Baranya, Zala, Somogy és Fejér, mint Dél- és (PORPÁ CZY et al. 1955, MOHÁCSY és PORPÁ CZY 1956, SZENTIVÁ NYI et al. 1976, SZENTIVÁ NYI és KÁLLAYNÉ 2006) vagy Nyugat-dunántúli táj (MOHÁCSY és PORPÁ CZY 1956, SZENTIVÁ NYI et al. 1976, SZENTIVÁ NYI és KÁLLAYNÉ 2006).

A dió leginkább a Felső-Tiszavidéken, Pest megyében és Dél-Dunántúl körzetében maradt meg tradicionális gyümölcskultúrának. Igaz, hogy szerte az országban voltak s vannak házi-szőlőskertekben és útszéli diófások. Ártéri ligeterdőkben a diófa-ligetek ősi-

séget sejtetnek (SURÁNYI 1992, 2002). A Tiszavidék, részben a Duna-Tisza köze és Pest megye is ide sorolható (MOHÁCSY és AGYAR 1936, MOHÁCSY és PORPÁCZY 1951, 1956, KÁRPÁTI és TERPÓ 1971, SZENTIVÁNYI et al. 1976, SZENTIVÁNYI és KÁLLAYNÉ 2006).

A történelmi diótermesztő tájak közül a Szatmári – a Szamos, Tisza, Túr folyók árterében –, valamint Pomáz környékén, a Susnyár patak völgyében kialakult természetes diósok azért emelhetők ki (KÁRPÁTI és TERPÓ 1971) – a régi szőlők közteseként lévő idős diófákkal együtt, mert 1990 után ezek az évszázados fák nagy része barbár és nyereszkező pusztítás áldozatává váltak.

A szelídesztenye honossága – a dióhoz hasonlóan – viták tárgya volt (Zoller írt összegezést róla) JÁVORKA és MALIGA (1969) könyvében, viszont Sopron, Kőszeg, Zala, a Mecsek és Nagymaros és Tokaj idős gesztenyefái (OKÁLYI 1954, SZENTIVÁNYI et al. 1976) a szőlőt kísérő köztes voltát sem zárja ki (RAPAICS 1940, SURÁNYI 1985, 1992). Az elterjedési térképe jelzi, hogy a történelmi hagyományokat azért is könnyen őrizték a Kárpát-medencében, mert alkalmas ökológiai adottságok voltak a gesztenye számára; a közölt térképek mindezt jól igazolták (MOHÁCSY et al. 1957, JÁVORKA és MALIGA 1969).

A gesztenye termőhely igénye ugyan speciális, amelyben a talaj pH-jának is nagy jelentősége van. Az oltott gesztenyének és a gesztenyeültvényeknek súlyos gátlójává vált az endotíás kéregelhalás, amely minden korú – de az idősebb fákat leginkább megtámadja, s elpusztítja. Önmagában e betegsége megváltoztatta a szelídesztenye termesztési lehetőségeit, így ismét a természetes populációk a gyakoribb társulásaikban (gyertyános-tölgyes, mészkerülő bükkös vagy gyertyános tölgyes, s gesztenyes-tölgyes) (BORHIDI és SÁNTA 1999, BORHIDI 2003) vagy szórványban képesek inkább megmaradni (OKÁLYI 1954, JÁVORKA és MALIGA 1969, KÁRPÁTI és TERPÓ 1971, SZENTIVÁNYI et al. 1976, SURÁNYI 1992). A Somogy, Tolna, Fejér, Pest, Heves és Borsod megyékben tervezett ültetvények mára csak elvi jelentőséggel bírnak (vö. LÁNG et al. 1983, KÁLLAYNÉ és SZENCZI 1985, SURÁNYI 2002).

Kárpát-medencei meghonosításának ideje nem tisztázott, de jelenléte a XIV-XV. századtól igazolható (vö. MOHÁCSY és MAGYAR 1936, MOHÁCSY és PORPÁCZY 1951, SURÁNYI 1985). A Balaton-felvidéki mandulatermesztő körzet ma ismét a legnagyobb (63% is volt: KÁRPÁTI és TERPÓ 1971), ma a Káli-medence termesztése megújult, bár a termőhely-statisztikai adatok ezt nem igazán segítették (vö. SURÁNYI 1985, 1992, 2002), pedig az megvolt még a '60-as években is (MOHÁCSY et al. 1957, SZENTIVÁNYI és HORN-PEJOVICS 1976, BRÓZIK et al. 2003).

OKÁLYI (1954) nagy hangsúlyt helyezett a mandulatermesztésre, ezért a termesztő körzeteket is elemezte. Nála a Buda-vidék és a már említett Balaton-felvidék kapott nagy súlyt, ami azonban mára már csak néhány budai település házikerti mandulafára zsugorodott össze (MOHÁCSY et al. 1957, SZENTIVÁNYI et al. 1976, BRÓZIK et al. 2003). A Pécs-Mecsekalja, Eger és Tokaj környéke, valamint a Gyöngyös, Monor és Szekszárd környéki köztesként ültetett mandulafák nemcsak a múltat, hanem a lehetséges jövőbeli fejlesztést is jelölhetik (MOHÁCSY et al. 1957, SZENTIVÁNYI és HORN-PEJOVICS 1976, BRÓZIK et al. 2003).

A mogyorónak nincs igazi termesztő körzete nálunk, két sajátossága azonban van: ahol nyirkos talajok találhatók, kisebb ültetvények léteznek az országban, a másik pedig természetföldrajzi vonatkozású, ugyanis a magyar flórában reliktum társulást alkot illetve számos asszociáció tagja a vadon termő mogyoró, leginkább tölgyesekben jellemző faj (BORHIDI és SÁNTA 1999).

A *Fragaria*-nemzetség három faja is honos hazánkban (*F. vesca*, *F. moschata* és *F. viridis*), de ezek önmagukban nem lettek termesztett fajok, noha jó társulás alkotók (BORHIDI és SANTA 1999) vagyis csak a lehetőségét jelzik a szamóca termesztő körzetek kialakulásának (vö. MOHÁCSY és PORPÁ CZY 1952, SZILÁGYI 1965, 1976, PAPP és PORPÁ CZY 1999a, PAPP 2004). Győr-Sopron-Moson, Nógrád, Heves (Gyöngyös környéke), Veszprém, s újabban Somogy megyékben növekszik a szamóca területe (LÁNG et al. 1983, PAPP és PORPÁ CZY 1999a, PAPP 2004).

A nógrádi, Szabolcs-Szatmár-beregi és a Duna-Tisza közti termesztő táj jelentősége némileg ugyan csökkent, bár a Dunakanyar (benne Tahitótfalu és Szentendre) és a főváros környéke továbbra is fontos régiók. De Békés, Szeged és Kecskemét szerepe sem elhanyagolható (MOHÁCSY és PORPÁ CZY 1952, OKÁLYI 1954, SZILÁGYI 1965, 1976, KÁRPÁTI és TERPÓ 1971, PAPP és PORPÁ CZY 1999a, PAPP 2004), úgy tűnik, az öntözés lehetősége fogja megszabni a termesztő körzetek nagyságát és jövőjét.

Nálunk vágási területen, bükkösökben, vagy sziklai hárserdőkben a leggyakoribb. A bogyósok között a leginkább termőhely igényes faj, Zala, Vas, Győr-Sopron, Nógrád, Pest és Heves megyében látszik indokoltnak fejlesztése (LÁNG et al. 1983), bár nagy vesztesnek is minősítik (KÁLLAYNÉ és SZENCZI 1985). A Dunakanyarban (Szentendre, Dunazug), Nógrádban (Nagymaros, Börzsöny) és Győr-Sopron-Mosonban a málna nagyon fontos gyümölcsfaj (SURÁNYI 1992, 2002) – ezek tekinthetők történelmi termesztő tájaknak. Amint a Buda-vidék (pl. Pomáz), s a Balaton-felvidék szerepe csökkent, a Cserhát, Börzsöny, Mátra és a Bakony lankáinak fontossága megnőtt (OKÁLYI 1954, KÁRPÁTI és TERPÓ 1971), a szabolcsi területeké (OKÁLYI 1954, KÁLLAYNÉ és SZENCZI 1985, KOLLÁNYI 1990, 1999, PAPP 2004).

A málna termesztő tájak nagysága és jelentősége – mint látható – dinamikusan változott az elmúlt évtizedekben, s a szeder, szeder málna esetében pedig egy új gyümölcsfajnak elterjedése és területfoglalása figyelhető meg az ökológiai és ökonómiai tényezők függvényében Sopron-Fertőd és a szabolcsi területeken (KÁRPÁTI és TERPÓ 1971).

Ökológiai igényeikben, termőképességben a fehér és piros ribiszkek nagyon különböznek a fekete ribiszkétől. Az előbbieket több olyan területen kezdték termesztetni a 19. században, ahol a filoxéra a szőlőt kipusztította, vagy vele együtt, pl. a szőlő közteseként termesztették is (vö. LIPPAY 1667 leírásaival!); vad fajai hegyvidéki erdőtársulásokban találhatóak. OKÁLYI (1954) még négy helyet említett: Sopron, Nógrád, Esztergom és Gyöngyös; a területek megváltozása folytonosan megfigyelhető (MOHÁCSY és PORPÁ CZY 1952), így Dunakanyari és a hevesi, valamint a nógrádi és nyírségi (KÁRPÁTI és TERPÓ 1971) termőtáj vette át a vezető szerepet (KÁLLAYNÉ és SZENCZI 1985).

Mivel e fajnak területigénye kicsi, házikertekben is eredményesen termesztendő, a művelése a szőlőhöz némileg hasonlítható is, a Nyugat-Dunántúl mellett, a Dunakanyar, Heves és a Duna-Tisza köze ribiszke termelése tradicionálisnak tekinthető, több évszázadra nyúlik vissza, akárcsak Pozsony környékén (PORPÁ CZY 1972, 1987; PAPP és PORPÁ CZY 1999, SURÁNYI 2002).

Viszont a fekete ribiszke ártéri erdőkben, így csigolya-füzesekben, fehérynár ligetekben és égeresekben honos, a Duna mentén. Jelenleg a termesztése – a klímaváltozások miatt is – visszaesett, pedig a Rába mentén, Fertőd és Győr környékén a mainál nagyobb mértékben termesztették (CZANIK 1957, 1958; HARMAT et al. 1973, PORPÁ CZY 1987). Mára megfigyelhető a fekete ribiszke területi áthelyeződése Nógrádra és Szabolcs-Szatmárra, különösen a nyírségi részekre, de Baranya (Hidas) is termőtája lett (CZANIK 1957, 1958; HARMAT et al. 1973, LÁNG et al. 1983, KÁLLAYNÉ és SZENCZI 1985, PORPÁ CZY 1987).

A köszméte is honos faj, mint a ribiszké, mégis a filoxeravész után nőtt a termesztése, illetve ahol a szőlőt oltványként sem termesztették tovább, borkészítésre is ültették (Hajdúság, Tiszántúl). Szentendre, Gyöngyös nemcsak, mint termesztő táj, hanem mint a tájfajták létrejöttének is helye (MOHÁCSY és PORPÁ CZY 1952, OKÁLYI 1954, HARMAT 1987, PAPP és PORPÁ CZY 1999b). A köszmétének bokorként való művelése ugyanúgy a hagyományok körébe tartozik, mint az aranyribiszkére szemzett köszmétэфácskák kialakítása.

Kétféle nézet van ennek eredetére: német hatás (PORPÁ CZY 1999a) illetve Abonyból került Debrecenbe e művelési forma (SURÁNYI 2002). Az tény, hogy ma a Debrecen környéki köszméte termesztése a legfontosabb e tájban (43–47%) és Szabolcs-Szatmárban (27%); a gyöngyösi, szentendrei (KÁRPÁTI és TERPÓ 1971) és csongrádi köszméte (SURÁNYI 1992, s 2002) nagyon kis területre szűkü lt (OKÁLYI 1954, DOBOS 1960, KÁLLAYNÉ és SZENCZI 1985, HARMAT 1987, PAPP 2004).

Részben szinte elfeledett és új gyümölcsfajok termesztő körzetei már vagy nincs meg a termesztők körében, vagy csak még kezdenek formálódni a termesztő körzetek. A házi berkenye főleg a Balatoni-felvidéken és Buda-vidéken volt termesztett gyümölcs, az eperfa – fajtól függően – volt lombja és gyümölcse révén állati takarmány, vagy kerti gyümölcsként fogyasztva frissen, befőtt, aszalvány vagy pálinka nyersanyag (Baranya, Tolna, Pest, Szolnok) (JESZENSZKY 1972, SURÁNYI 1994). A füge valószínűleg még régebben meghonosodott faj, Buda és Buda-vidék, Keszthely és Pécs környéke, valamint Tihany jelentékeny fügetermesztő helyek voltak, s talán maradtak is (JESZENSZKY és KÁRPÁTI I. 1963, KÁRPÁTI Z. és TERPÓ 1971, SURÁNYI 1992, 2002).

A húsos som Tiszaháton (pl. Császló, Sonkád), Dél-Dunántúlon (Baranya, Somogy), Dunakanyarban termesztett gyümölcs volt (vö. PRISZTER 1990), ma ismét foglalkoznak vele. A homoktövis és a gyümölcscrózsa esetében határozott területi lokalizáció nem figyelhető meg, de a fekete bodza Győr környékén és Fejér megyében, illetve az Alföld egyes részein jelentős területet foglal, a végleges helyét még nem lehet látni. Nálunk két törpecserje habitusú *Vaccinium*-faj honos, egyik sem alkalmas termesztésre; a fekete áfonyát gyűjtik (Ny-Dunántúl), a vörös áfonya szigorúan védett faj! Viszont a bokor áfonya meghonosodni látszik Zala, Vas, Veszprém, Győr-Sopron megyékben, de területfoglalása még nem lezárt (PORPÁ CZY 1987, GYÚRÓ 1990).

A gránátalma, ébenszilva, kiwi, kumkvat, vagy egyes *Citrus*-félék (főleg törpe fácskáké) vagy a pau-pau és a szamócafa termesztése és lehetséges jövője még nehezen megítélhető, most mint kísérletet kell tekinteni, tudva azt, hogy néhány faj bizonyosan termesztetőnek bizonyul s el is terjedhet (KÁRPÁTI és TERPÓ 1971, SURÁNYI 1985, 1992, 2006).

A termesztő tájakat fajonként vizsgálva, megállapítható, hogy a történelmi tradíciókra alapozott kisebb, nagyobb földrajzi tájegységek lehetnek a gazdaságos gyümölcsstermesztés bázisai. OKÁLYI (1954) különbséget tett még a „tenyész táj” és „termőtáj” között: az optimális tenyész tájat a természeti összefüggések (növény, éghajlat, talaj) határozzák meg, az optimális termőtájat viszont a természeti és gazdasági (tehát társadalmi) összefüggések együttesen determinálják. Ő hívta fel a figyelmet, hogy helytelen az a felfogás, miszerint a kedvezőbb termőtájat a növény számára legkedvezőbb természeti viszonyok határozzák meg. Ez a nézet abból a felfogásból indul ki, hogy minél kedvezőbb valamely növény számára a természeti környezet, annál kevesebb emberi beavatkozás szükséges annak sikeres megteremtéséhez.

Fél évszázad távolából úgy tűnik, hogy a nagyüzemi gyümölcsstermesztést megalapozó ökológiai, földrajzi és statisztikai elemzések (OMKSH 1897, KSH 1937, 1961, 2002,

GÖRÖG 1954, MARKOS 1962, ELEK 1966b) sokkal jobban támaszkodtak a tradicionális termesztő tájak és körzetek létre, mint az 1990 utáni birtokrendezés után elindult pályázatos telepítési programok. Ennek a fajták, s meglévő klónfajták jövőjét is érintő hatásait már vizsgáltuk egy társadalomkutatói programban (SURÁNYI 2005). Két végletes nézőpont feszül egymással szemben, ami bizonyosan abból keletkezett, hogy a legkedvezőbb termőhelyeket sem OKÁLYI-féle térképekkel (1954), sem másféle statisztikai elemzésekkel (GÖRÖG 1954, MARKOS 1962, ELEK 1966a, 1966b) – még az elmúlt negyed században sem sikerült megoldani (LÁNG et al. 1983, KÁLLAYNÉ és SZENCZI 1985).

OKÁLYI (1954) nagyon helyesen mutatott rá, hogy az ideálisnak mondható területen belül megfigyelhető területfoltok nem az ember s a társadalom, hanem a növény számára optimálisak. Vannak viszont olyan spontán, a történelmi fejlődés során az összes ható tényezők formálódott gyümölcsstermő tájaink. Ezek a tájak ma is „élők”, állandó fejlődésben, területi és szerkezeti változásban vannak. Szemünk előtt zajlanak a lassú mennyiségi (termelésben, munkaerőben, műszaki színvonalban) és hirtelen minőségi (természetben, gazdaságban, társadalomban) változások, de ezeket nem szabad abszolútnak tekinteni. Az egyik nagy tévedés, hogy amikor a termesztő tájak szerepét vitatni kezdték, az a statikus szemléletnek következménye. Mintha teljesen feledésbe mentek volna a történelmi példák, pl. a gabona-szőlő-gabona-vöröshagyma kultúraváltás folyamata Makón (ERDEI 1971), vagy a Duna-Tisza közti homokon a túllegeltetés után maradt futóhomok szőlővel, gyümölcsfával való betelepítése (ERDEI 1937, FÜR 1983), vagy a Dunakanyarban és a Hajdúságban a filoxeravész utáni boggyós gyümölcsűek megtelepedése (SURÁNYI 1992, 2002).

A termőtáj vagy termesztő körzet – pontosan használja GARICS (2009) – az a földrajzilag jól körülhatárolható terület, ahol a termesztés ökológiai (éghajlati, domborzati, talajtani) és ökonómiai tényezői nagyjából egységesek. A termőtáj nagysága attól függ, hogy az adott terület földrajzilag milyen domborzati viszonyok között mennyire tagolt. A vízfolyások, állóvizek közelsége és nagysága is növelheti a táj, a körzet mozaikosságát.

A Kárpát-medencében hazánk éghajlati és talajtani szempontból is változatos, mintegy 30-féle gyümölcsfaj termeszthető, bár az időjárásunk évről évre különböző és arányaiban is eltérő (kontinentális, mediterrán, atlanti). A hazai gyümölcsstermő tájak ökológiai adottságai ezért élesen nem válnak el egymástól, mégsem azonos mértékű a termelési kockázat (fajta, alany, körzet mérete, termesztési módszerek stb. függvényében) a termesztő tájakban. GARICS (2009) különbséget tesz a könnyen (alma, szilva, meggy, köszméte, piros ribiszke) és a kockázatos (sárga-és őszibarack, nektarin, japánszilva, málna, fekete ribiszke, gesztenye) termesztendő gyümölcsfajok között, amit egy államilag támogatott pályázati rendszerben is problémásnak tartunk. Ilyen alapon akkor hová sorolandó a körte, cseresznye, dió, mogyoró, szamóca, málna stb. és telepítésük támogatható vagy sem.

A sárgabarack, amelynek sokáig a Duna-Tisza közén volt a fő termesztő tája, de a mostani időjárási viszonyok között a későn tavaszodó völgyek (pl. Sajó, Hernád) mára nagyobb termesztési biztonságot jelentenek, mint a korábbi termesztő körzetek és tájak, még ha rosszabbak is a közgazdasági adottságok, miként minősíthetők a történelmi termesztő tájak, illetve körzetek. Az időjárás szeszélyessége – igaz – növeli a termelés kockázatát, de ez nem feltétlenül csökkenti egy termesztő táj megmaradását. Az idő trend nem hagyható számításán kívül, sem a régóta, sem az újabban termesztésbe került fajok (japán körte, rikő, fekete bodza, gyümölcsrózsa, homoktövis, húsos som, kivi) esetében.

Megfigyelhető, hogy a természeti tényezők változása viszonylag lassú, a gazdasági

tényezőké gyorsabb. Az emberi beavatkozás lényegében társadalmi jelenség, de hatásaival együtt gazdasági tényező is (öntözési lehetőség, mezővédő erdősáv, vízlecsapolás, erdőkitermelés). A természeti és gazdasági tényezők különböző mozgási sebességűek, a tényleges termelés optimális termőtájjainak aránylag gyors földrajzi eltolódása inkább a gazdasági, mint a természeti hatások következménye (OKÁLYI 1954, MARKOS 1962).

Optimális tehát a termőtáj, ha a kiválasztott gyümölcsfaj és fajta gazdaságos termesztéséhez kedvező feltételeket képes biztosítani. Elsődleges tényezők az ökológiai adottságok, mert emberi tevékenységgel kevésbé vagy csak igen drágán befolyásolhatók, míg a termőtájra a termesztés gazdasági feltételeit (út, hűtőház, ipari feldolgozás, szaktanácsadás, logisztika stb.) könnyebb megteremteni, vagy javítani.

Ellentmondásosnak látszik a hivatalos szakigazgatási álláspont a termesztő tájakról. Ugyanis miközben arról hallani, hogy „a termőtájoknak korábban nagyobb jelentőséget tulajdonítottak. A termőtájak elkülönülése markánsan a XX. század elejére tehető, kialakulásuk számos tényező függvénye volt.” – szinte ugyanabban a szöveggörnyezetből is cáfolható, mert a történelmi tényező (a tradíció és az újabban használt fogalom, a földrajzi árujelző alapja). Egyik legfontosabb tényező a gyümölcsfajok, illetve fajták termesztésére kedvező talaj- és éghajlati viszonyok megléte, de a humán erőforrás (amit hajlamosak vagyunk elfelejteni) legalább annyira fontos. Ezek együttesen teremtették meg a nyugat-dunántúli megyékben, Szabolcsban, s a Tisza mentén téli alma termelését 1920 után. De ugyanezen területek és Békés megye szilvatermelése is így formálódott. Előfordulhat, hogy egy vidék talaja csakis valamely gyümölcsfaj termesztésére alkalmas, pl. dió, szelídgesztenye, fekete ribiszke esetében – ez is egy másfajta specificitás.

A Duna-Tisza köze gyenge homoktalaján pedig egykor a legmagasabb áruértéket a gyümölcs- és szőlőtermesztés szolgáltatta. Ösztönző hatást gyakorolt a termelésre a piac, a vasút, s a külpia. Mindez kedvezően alakította nemcsak a sárgabarack, hanem a meggy, szilva és a nyári alma és körte termesztését. Hasonló tényezők alakították a nyírségi, tápanyagban szegény homoktalajok téli alma termesztését is.

Az 1959. évi 23. sz. tv. r. és annak 2/1959. (XL27.) FM-Élm. M. r. végrehajtási utasítása fokozatosan „fellazította” a termesztő tájak fogalmát és tényleges határait. Igaz, Magyarország szinte egész területén vannak egyes gyümölcsfajok telepítésére alkalmas ún. mikro-termőkörzetek, ahol a minden fontos tényező rendelkezésre áll. De ezt csak részben támasztja alá 2001. évi országos gyümölcsültetvény felmérés, mert a hazánkban általánosan vagy könnyebben termesztető fajok telepítésére a pályázóknak formálisan kellett megfelelniük.

„A termőtájak szerepének megerősítése azonban az egyik kitörési pont lehet a hazai gyümölcságazat fejlesztésében. A hungarikum gyümölcsök megtermelése, illetve a hungarikum értékű gyümölcsstermek előállításának és a tájtermesztés kiemelt fejlesztése szorosan összefügg egymással.” – írta másutt a már idézett tanulmány. Ugyanis a termőtáj fejlesztése nemzetgazdasági érdek, a hazánkban termesztető gyümölcsfajoknál elsősorban azt kell megvizsgálni, hogy melyek azok a termőtájak, amelyeknél a gazdasági háttér fejlesztése elsődlegesen szükséges. Olyan szervezeti formákat kellene keresni, amelyek főleg itt növelik a versenyképességet.

Szükséges lenne az a határozott törekvés állami erősítése, ami az agrárturizmust nem formai módon, hanem konkrét módon támogatná, ugyanis az agrárágazat az a terület, amely képes a jobb minőségű környezetet is elősegíteni termesztő környezeten és körzeten belül s kívül. Mindezeknek pedig az alapvető célja a kultúrvegetációban a biológiai sokféleség erősítése.

Mivel azonban arra van törekvés, hogy – többféle megfontolásból – a túl sok fajta telepítését, esetleg a fajtahasználat túlzott differenciálását termőtájak szerint megneheztítsék, hogy az egységes árukínálat kialakítását, a versenyképességet, a piaci biztonságot növeljék. Ezt azonban igazi globalizációs csapdának tekintjük, mert a dinamikus „működő” termesztő tájak és körzetek épp a versenyképesség legfőbb biztosítékai.

Irodalom

- BABOS K., BERTIN P. 1998: Is common walnut (*Juglans regia*) native to Hungary? Acta Bot. Hung., 41: 11–16.
- BELLON T. 2003: A Tisza néprajza. Ártéri gazdáléklódás a tiszai Alföldön. Timp Kiadó, Budapest.
- BORBÁS L. 1961: A nyárialma termesztése. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- BORHIDI A. 2003: Magyarország növénytársulásai. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BORHIDI A., SÁNTA A. 1999: Vörös könyv - Növénytársulások 1–2. köt. TermészetBúvár Alap. Kiadó, Budapest.
- BRÓZIK S. 1959: Termesztett gyümölcsfajtáink 2. Csonthéjastermésűek: Cseresznye – Meggy. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- BRÓZIK S. 1960: Termesztett gyümölcsfajtáink 2. Csonthéjastermésűek: Szilva – Kajszi. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- BRÓZIK S. 1962: Termesztett gyümölcsfajtáink 2. Csonthéjastermésűek: Őszibarack. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- BRÓZIK S., KÁLLAY T.-NÉ APOSTOL J. 2003: Mandula. Mezőgazda Kiadó, Budapest.
- BRÓZIK S., REGIUS J. 1957a: Termesztett gyümölcsfajtáink 1. Almástermésűek: Általános ismeretek – Alma. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- BRÓZIK S., REGIUS J. 1957b: Termesztett gyümölcsfajtáink 1. Almástermésűek: Körte – Birs. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- BULLA B., MENDÖL T. 1947: A Kárpát-medence földrajza. Egyetemi Nyomda, Budapest.
- CLAUS J. 1959: Az őszibarack és termesztése. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- CLAUS J. 1968: Az őszibarack és termesztése. 2. kiad. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- CSÖRE P. 1980: A magyar erdőgazdálkodás története. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- CSÖRE P. 1994: A vadászat története. Mezőgazda Kiadó, Budapest.
- CSÖRE P. 1997: Vadaskertek a régi Magyarországon. Mezőgazda Kiadó, Budapest.
- CZANIK S. 1957: Feketeribiszke. Hungarofruct, Budapest.
- CZANIK S. 1958: A feketeribiszke termesztése. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- DOBOS L. 1960: A köszméte és termesztése debreceni módra. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- ELEK L. 1965: A gyümölcsstermelés területi elhelyezésének egyes kérdései. KE, Budapest. (kézirat)
- ELEK L. 1966a: A gyümölcsstermelés alakulása Magyarországon 1895–1959. Agrártört. Szemle 8: 272–302.
- ELEK L. 1966b: A gyümölcsstermő tájak és tájoptimumok kutatása. Földr. Ért., 5: 299–324.
- ERDEI F. 1937: Futóhomok. A Duna-Tisza köz földje és népe. Athenaeum, Budapest.
- ERDEI F. 1971: Város és vidéke. Magyarország felfedezése. Szépirodalmi Kiadó, Budapest.
- FAZEKAS B. 1967: Mezőgazdaságunk a felszabadulás után. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- FÜR L. 1983: Kertés tanyák a futóhomokon (Tájtörténeti tanulmány). Akadémiai, Budapest.
- GÁRICS J. 2009: Gyümölcsstermelő körzetek. Agroforum 20(1, extra 28): 5–6.
- GÉCZY J. 2000: A köszméte, a ribiszke és a josta termesztése. Mezőgazdasági Szaktudás Kiadó, Budapest.
- GÖNDÖR J.-NÉ (szerk.) 2000: Körte. Mezőgazda Kiadó, Budapest.
- GÖRÖG L. 1954: Magyarország mezőgazdasági földrajza. Tervgazd. Kiadó, Budapest.
- G. TÓTH M. 1997: Gyümölcsészet. Primom Alapítvány, Nyíregyháza.
- GYOE 1939: Gyümölcsstermesztési tájak. A Magyar Gyümölcs 6: 229–232.
- GYÖRFFY Gy. 1975: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról (benne: Anonymus gestája). Gondolat Kiadó, Budapest.
- GYÚRÓ F. (szerk.) 1974a: A gyümölcsstermesztés alapjai. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- GYÚRÓ F. (szerk.) 1974b: A gyümölcsstermesztés technológiája. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- GYÚRÓ F. (szerk.) 1976: Körte. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- GYÚRÓ F. (szerk.) 1990: Gyümölcsstermesztés. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- HARMAT L., KOLLÁNYI L., PORPÁČY A., SZILÁGYI K. 1969, 1973: Bogyósgyümölcsűek (szamóca, málna, ribiszke, köszméte) termesztése. 1–2. kiad. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.

- HARMAT L. (szerk.) 1987: Köszméte. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- HEGEDŰS Á., KOZMA P., NÉMETH M. 1966: A szőlő (*Vitis vinifera* L.) (Magyarország kultúrflórája). Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HROTKÓ K. (szerk.) 2003: Cseresznye és meggy. Mezőgazda Kiadó, Budapest.
- JÁVORKA S. 1948: Viruló természet. Új Idők Irod. Int., Budapest.
- JÁVORKA S., MALIGA P. (szerk.) 1969: A gesztenye (*Castanea sativa* Mill.) (Magyarország kultúrflórája). Akadémiai Kiadó, Budapest.
- JESZENSZKY Á. (szerk.) 1972: Az eperfa (*Morus alba* L.) (Magyarország kultúrflórája). Akadémiai Kiadó, Budapest.
- JESZENSZKY Á., KÁRPÁTI I. (szerk.) 1963: A füge (*Ficus carica* L.) (Magyarország kultúrflórája). Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KÁLLAY T.-NÉ., SZENCZI GY. 1985: Üzemi gyümölcstüftvényeink ma és 1990-ben. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- KÁRPÁTI Z. (szerk.) 1969: A növények világa II. köt. Gondolat Kiadó, Budapest.
- KÁRPÁTI Z., TERPÓ A. 1971: Alkalmazott növényföldrajz. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- KRING M. 1938: Magyarország határai Szent István korában. Emlékkönyv.
- KSH 1937: Magyarország állatállománya, gazdasági gépfelszerelése és gyümölcsfaállománya az 1935. évben. Törvényhatóságok és községek (városok) szerint. Magyar Stat. Közlem. 100. (Stephaneum Nyomda), Budapest.
- KSH 1961: Az 1959. évi gyümölcsfa-összeírás községi adatai. KSH, Budapest.
- KSH 2002: Gyümölcstüftvények Magyarországon, 2001. (Összefoglaló adatok). KSH, Budapest.
- KOLLÁNYI L. (szerk.) 1996: Málna. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- KÓSA L., FILEP A. 1975: A magyar nép táj-történeti tagoldása. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KOVÁCS S. (szerk.) 1977: Nyári gyümölcsök termesztése. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- LÁNG I., CSETE L., HARNOS ZS. 1983: A magyar mezőgazdaság agroökológiai potenciálja az ezredforduló. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- LÁSZLÓ Gy. 1944: A honfoglaló magyar nép élete. Magyar Élet, Budapest.
- LIPPAY J. 1667: Gyümölcsös kert. Cosmerovius Máté, Bécs.
- MÁRKOS Gy. 1962: Magyarország gazdasági földrajza. Közgazd. és Jogi Kiadó, Budapest.
- MAHÁCS M. 1928: Bogyógyümölcsűek termesztése. Pátria Nyomda, Budapest.
- MOHÁCSY M. 1946: A gyümölcsstermesztés kézikönyve. Pátria, Budapest.
- MOHÁCSY M. 1951: Őszibarack- (Barack-)termesztés. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- MOHÁCSY M. 1956 és 1960: A szilva termesztése és házi feldolgozása. 1–2. kiad. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- MOHÁCSY M., MAGYAR Gy. 1936: Dió-, mandula-,ogyoró- és gesztenyetermesztés. Pátria Nyomda, Budapest.
- MOHÁCSY M., MALIGA P. 1956: Cseresznye- és meggyetermesztés. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- MOHÁCSY M., MALIGA P., ifj. MOHÁCSY M. 1959: Az őszibarack. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- MOHÁCSY M., MALIGA P., ifj. MOHÁCSY M. 1963 és 1967: Az őszibarack. 2–3. kiad. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- MOHÁCSY M., PORPÁCY A. 1951: Dió, mandula,ogyoró, gesztenye. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- MOHÁCSY M., PORPÁCY A. 1952: Bogyógyümölcsűek. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- MOHÁCSY M., PORPÁCY A. 1955: A körte termesztése és nemesítése. Birs. 2. kiad. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- MOHÁCSY M., PORPÁCY M. 1956: Diótermesztés. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- MOHÁCSY M., PORPÁCY A. 1957a és 1960b: Ribizke és köszméte termesztése. 1–2. kiad. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- MOHÁCSY M., PORPÁCY A. 1957b: Ribizke- és köszmététermesztés. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- MOHÁCSY M., PORPÁCY A. 1957c: A szamóca, a málna és a szeder termesztése. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- MOHÁCSY M., PORPÁCY A. 1958: A körte termesztése és nemesítése. Birs. 3. kiad. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- MOHÁCSY M., PORPÁCY A. 1959: A szamóca, a málna és a szeder termesztése. 2. kiad. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- MOHÁCSY M., PORPÁCY A. 1960b: A ribizke és a köszméte termesztése. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- MOHÁCSY M., PORPÁCY A., MALIGA P. 1957: Gesztenye, mandula,ogyoró. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- MOHÁCSY M., PORPÁCY A., KOLLÁNYI L., SZILÁGYI J. 1965: Szamóca, málna, szeder. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- MOÓR P. 1911: A gyümölcsstermelés földrajzi elterjedése hazánkban. Pannónia Nyomda, Budapest.

- NAGY-TÓTH F. 1998: Régi erdélyi almák. Erdélyi Múz.-Egyl., Kolozsvár.
- NAGY-TÓTH F. 2006: Régi erdélyi körték és egyéb gyümölcsök. Erdélyi Múz.-Egyl., Kolozsvár.
- NYUJTÓ F. 1958: A meggy termesztése. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- NYUJTÓ F., SURÁNYI D. 1981: Kajsziбарack. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- NYUJTÓ F., TOMCSÁNYI P. 1959: Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- OKÁLYI I. 1954-1956: Gyümölcstermelés I–II. köt. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- OMKSH 1897: A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. I. Az 1895. évi összeírás főbb eredményei községenként. OMKSH (Pesti Könyvkiadó), Budapest.
- OROSZ T. 1958: A kajszi termesztése. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- PAPP J. 1984: Bogyógyümölcsűek. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- PAPP J. (szerk.) 2004: A gyümölcsök termesztése 2. köt. Mezőgazda Kiadó, Budapest.
- PAPP J., PORPÁCZY A. 1999a: I. Bogyógyümölcsűek. Szamóca, málna. Mezőgazda Kiadó, Budapest.
- PAPP J., PORPÁCZY A. 1999b: II. Bogyógyümölcsűek. Szeder, ribiszke, köszméte, különleges gyümölcsök. Mezőgazda Kiadó, Budapest.
- PÉNZES B., SZALAY L. (szerk.) 2003: Kajszi. Mezőgazda Kiadó, Budapest.
- PETHÓ F. (szerk.) 1969: Almatermesztés. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- PETHÓ F. (szerk.) 1984: Alma. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- PÓR J., FALUBA Z. 1982: Cseresznye és meggy. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- PORPÁCZY A. 1937: Jövedelmező körtetermesztés. Pátia Nyomda, Budapest.
- PORPÁCZY A. 1972: Ribiszke. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- PORPÁCZY A. (szerk.) 1987: Ribiszke, áfonya, bodza, fekete berkenye. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- PORPÁCZY A., SZENTIVÁNYI P., BRÓZIK S. 1955: A dió (*Juglans regia* L.) (Magyarország kultúrflórája). Akadémiai Kiadó, Budapest.
- PRISZTER SZ. (szerk.) 1990: A húsos som (*Cornus mas* L.) (Magyarország kultúrflórája). Akadémiai Kiadó, Budapest.
- RAPAICS R. 1932: A magyarság virágai. Kir. Magy. Term.tud. Társ., Budapest.
- RAPAICS R. 1940: A magyar gyümölcs. Kir. Magy. Term.tud. Társ., Budapest.
- SIMON T. 1992: A magyarországi edényes flóra határozója. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- SOLTÉSZ M. (szerk.) 1998: Gyümölcsfajta-ismeret és –használat. Mezőgazda Kiadó, Budapest.
- SOMOGYI S. 1984: A magyar nép kialakulásának és vándorlásának földrajzi környezete. in: Bartha A. (szerk.): Magyarország története I/1. köt. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Akadémiai, Budapest. pp. 26–47.
- SURÁNYI D. 1982: A szenvedelmes kertész rácsudálkozásai. Magvető Kiadó, Budapest.
- SURÁNYI D. 1985: Kerti növények regénye. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- SURÁNYI D. 1992: Magyar gyümölcs – múltban és jelenben. KÉE, Budapest. (egyetemi jegyzet)
- SURÁNYI D. 1994: Az ugyeri eperfák – Egy elfelejtett gyümölcstermő faj termesztési hagyományai. *Studia Comitatensia* 23: 567–593.
- SURÁNYI D. 1999: Csonthéjas alanyfajták botanikai leírása. CGyKFI, Cegléd.
- SURÁNYI D. 2002: Gyümölcsöző sokféleség. Akcident Nyomdaipari Kft., Cegléd.
- SURÁNYI D. 2005: A pomológiai értékek (hungarikumok) jövője a kárptólások utáni helyzetben. Utóparaszti hagyományok és modernizációs törekvések a magyar vidéken. MTA Néprajztud. Int. – MTA Társad. kut. Központ. p. 395–407.
- SURÁNYI D. (szerk.) 2006a: Szilva. Mezőgazda Kiadó, Budapest.
- SURÁNYI D. 2006b: Magyarország gyümölcs-flórájának biológiai-ökológiai jellemzése (Hazai vadontermő, meghonosodott, elvadult és potenciális gyümölcsfajok, valamint termesztett gyümölcsfajták értékelése). *Kanitzia* 2006. 14: 137–206.
- SURÁNYI D. 2008: 140 éves génbank (A kunágotai Bereczki Máté fajtagyűjteményei). *Agrártört. Szemle* 44: 229–276.
- SURÁNYI D. 2010: Az „elfelejtett” naspolya a magyar kertészeti művelődéstörténetben *Kertgazdaság* 42: (in press)
- SURÁNYI D. (szerk.) 2011: A sárgabarack – *Armeniaca vulgaris* Mill. (Magyarország kultúrflórája). Szent István Egyetem Kiadó, Budapest. (in press)
- SZABÓ Z. (szerk.) 1941: A növény és élete II. köt. Kir. Magy. Term.tud. Társ., Budapest.
- SZAKÁTSY GY. 1940: Jövedelmező télialma termesztés. Magyar Gyümölcs, Budapest.
- SZAKÁTSY GY. 1943: Az almafák rendszeres termésének biztosítása. *A Magyar Gyümölcs* 10: 99–102.
- SZAKÁTSY GY., FENYVES P. 1951 és 1952: A téli alma nagyüzemi termelése. 1–2. kiad. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.

- SZAKÁTSY GY., FENYVES P. 1959: A télialma nagyüzemi termesztése. 3. kiad. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- SZÁNTÓ K. 1983: A katolikus egyház története I. köt. Ecclesia Kiadó, Budapest.
- SZÁNTÓ K. 1984: A katolikus egyház története II. köt. Ecclesia Kiadó, Budapest.
- SZENT BENEDEK Regulája 1995: ford. Söveges D. Bencés Kiadó, Pannonhalma.
- SZENTIVÁNYI P., HORN E., PEJOVICS B. 1976: Dió, gesztenye, mandula, mogyoró. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- SZENTIVÁNYI P., KÁLLAY T.-NÉ 2006: Dió. Mezőgazda Kiadó, Budapest.
- SZILÁGYI K. 1975, 1976: Szamóca. 1-2. kiad. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- SZÓTS S. 1941: Kajsziabarack-termesztés. Magyar Gyümölcs, Budapest.
- TIMON B. 1974, 1976: Őszibarack. 1–2. kiad. Mezőgazda Kiadó, Budapest.
- TIMON B. 2000: Őszibarack. Mezőgazda Kiadó, Budapest.
- TIMON B. (szerk.) 1992: Őszibarack. Mezőgazda Kiadó, Budapest.
- TOMCSÁNYI P. 1960: Gyümölcsfajták irodalmi vonatkozásai (témadokumentáció). OMgK, Budapest.
- TOMCSÁNYI P. (szerk.) 1979: Gyümölcsfajtáink. Gyakorlati pomológia. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- TÓTH E., SURÁNYI D. 1980: Szilva. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- ZOLNAY L. 1977: Kincses Magyarország. Középkori művelődésünk történetéből. Magvető Kiadó, Budapest.
- ZOLNAY L. 1982: Az elátkozott Buda – Buda aranykora. Magvető Kiadó, Budapest.

ECOLOGICAL FRUIT GROWING IN CHANGING OF GROWING REGIONS AND DISTRICTS

D. SURÁNYI

Fruit Research Institute, H-2700 Cegléd, POB 33.

Key words: wild and introduced fruit species, history of fruit regions and districts, landscape growing of fruits

The pools favourable natural and ecological factors form the varied pomology in Carpathian Basin. The natural vegetation wild fruit species and cultivated forms, together the introduced and escape fruit-forms than 30 species growing means. Since earliest time positive effects are determined as the growing effectualness by the favourable geographical conditions, human factors and the concentration of fruit species and cultivars in growing regions and districts. The ecological, economic motives and social does not factor the historical traditions on the basis nor they became static growers regions and districts. Everything fruit species and cultivars of newer ecological changes, economic influences and urbanization potencies, as well as the type - and technological changes shape. These growing regions and districts situation and just then the main fruit species cropping volume and its ratio also alterable in the geographical district.

The paper several cases indicated and proved these changes character, trend and for nature apple, pear, sweet cherry, peach, apricot, plum, walnut, almond, strawberry, raspberry, gooseberry and black current cultivars in the event of. Since the ecological and botanical picturesque not closed – the climatic changes because of nor – new fruit species and kinds try out (Japanese plum, kiwi, nashi pear, pomegranate, persimmon, kumquat, figs, paw-paw, arbutus etc.), the study to that also referred. The paper the Hungarian literature total had worked up the local growing assistance in order.

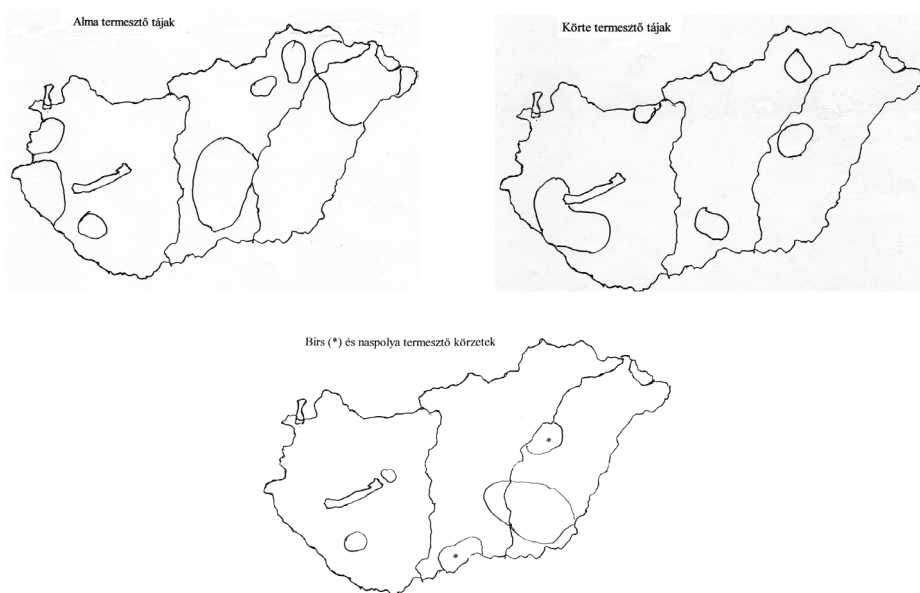
1. ábra 300 éves vadkörtefa Gulácson (2001)
Figure 1. Of 300 hundred ago wild pear tree in Gulács (2001)

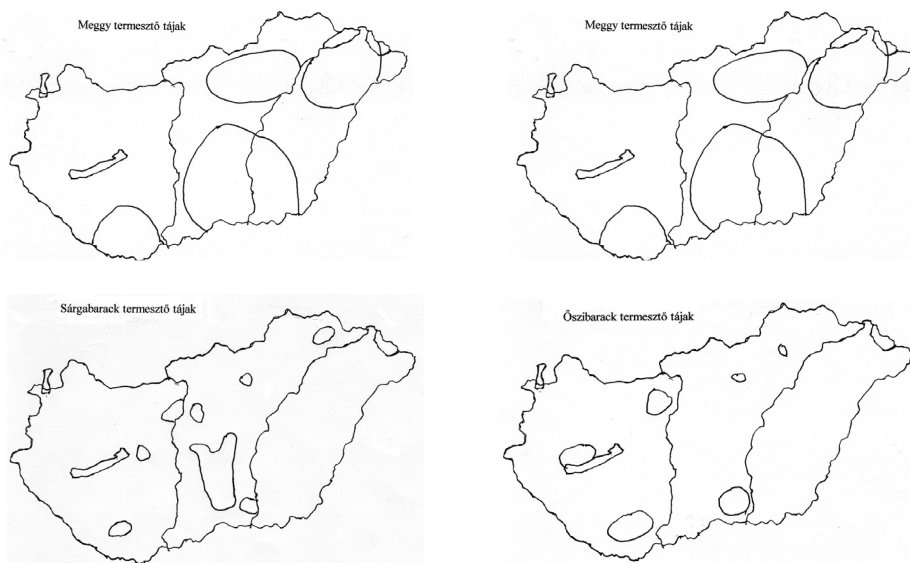
2. ábra Ligeti szőlő a Tisza árterében (Csongrád, 2002)
Figure 2. Of age of Methuselah *Vitis sylvestris* in Csongrád near river Tisza (2002)

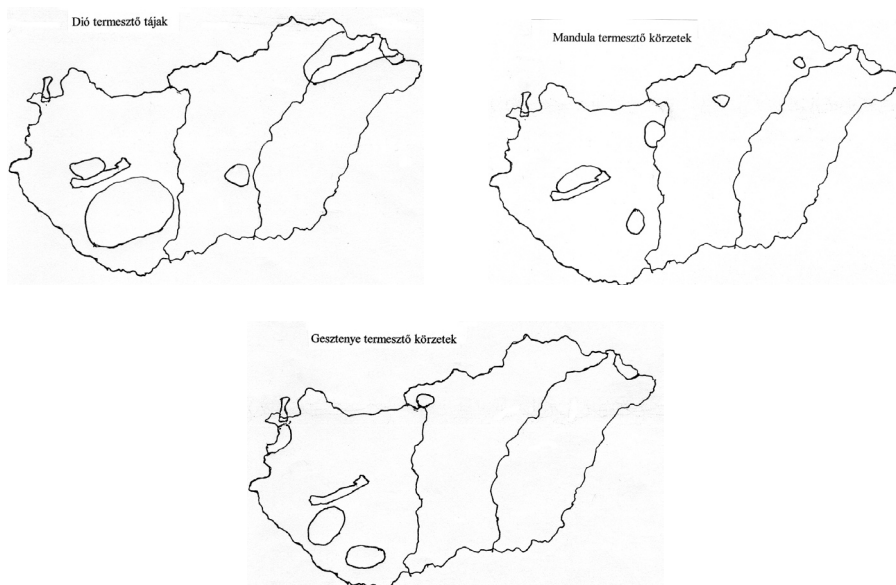
3. ábra Ezeréves gesztenyefa Kőszeg-Meszesvölgyben (JÁVORKA és MALIGA 1969)
 Figure 3. Of 1000 year ago chestnut tree in Kőszeg-Királyvölgy (JÁVORKA and MALIGA 1969)

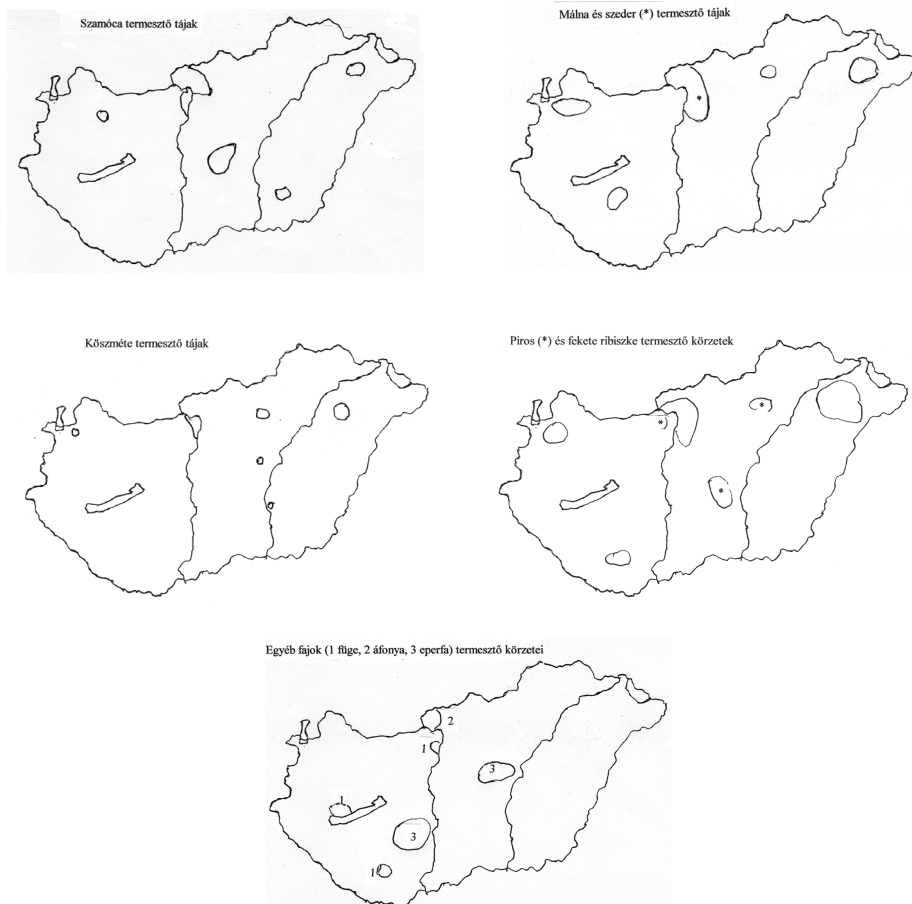
4. ábra Gyümölcsstermesztő tájak és körzetek Magyarországon (eredeti térkép)
 I. Almatermésűek: a. Alma b. Körte c. Birs és naspolya
 Figure 4. Fruit growing regions and districts in Hungary (original map)
 I. Pome fruits: a. Apple b. Pear c. Quince and Medlar

5. ábra Gyümölcsstermesztő tájak és körzetek Magyarországon (eredeti térkép)
 II. Csonthéjas terméshűk: a. Cseresznye b. Meggy c. Sárgabarack d. Őszibarack e. Szilva
 Figure 5. Fruit growing regions and districts in Hungary (original map)
 II. Stone fruits: a. Sweet cherry b. Sour cherry c. Apricot d. Peach e. Plum

6. ábra Gyümölcsstermesztő tájak és körzetek Magyarországon (eredeti térkép)
 III. Héjasgyümölcshűk: a. Dió b. Mandula c. Gesztenye
 Figure 6. Fruit growing regions and districts in Hungary (original map)
 III. Crusty fruits: a. Walnut b. Almond c. Chestnut

7. ábra Gyümölcsstermesztő tájak és körzetek Magyarországon (eredeti térkép)
 IV. Bogyósok és egyéb gyümölcsfajok: a. Szamóca b. Málna és szeder c. Köszméte
 d. Piros és fekete ribiszke e. Egyéb fajok: füge, áfonya és eperfa
 Figure 7. Fruit growing regions and districts in Hungary (original map)
 IV. Berry fruits and other species: a. Strawberry b. Raspberry and Bramble
 c. Gooseberry d. Red and Black currant e. Other fruits: fig, cranberry and mulberry

